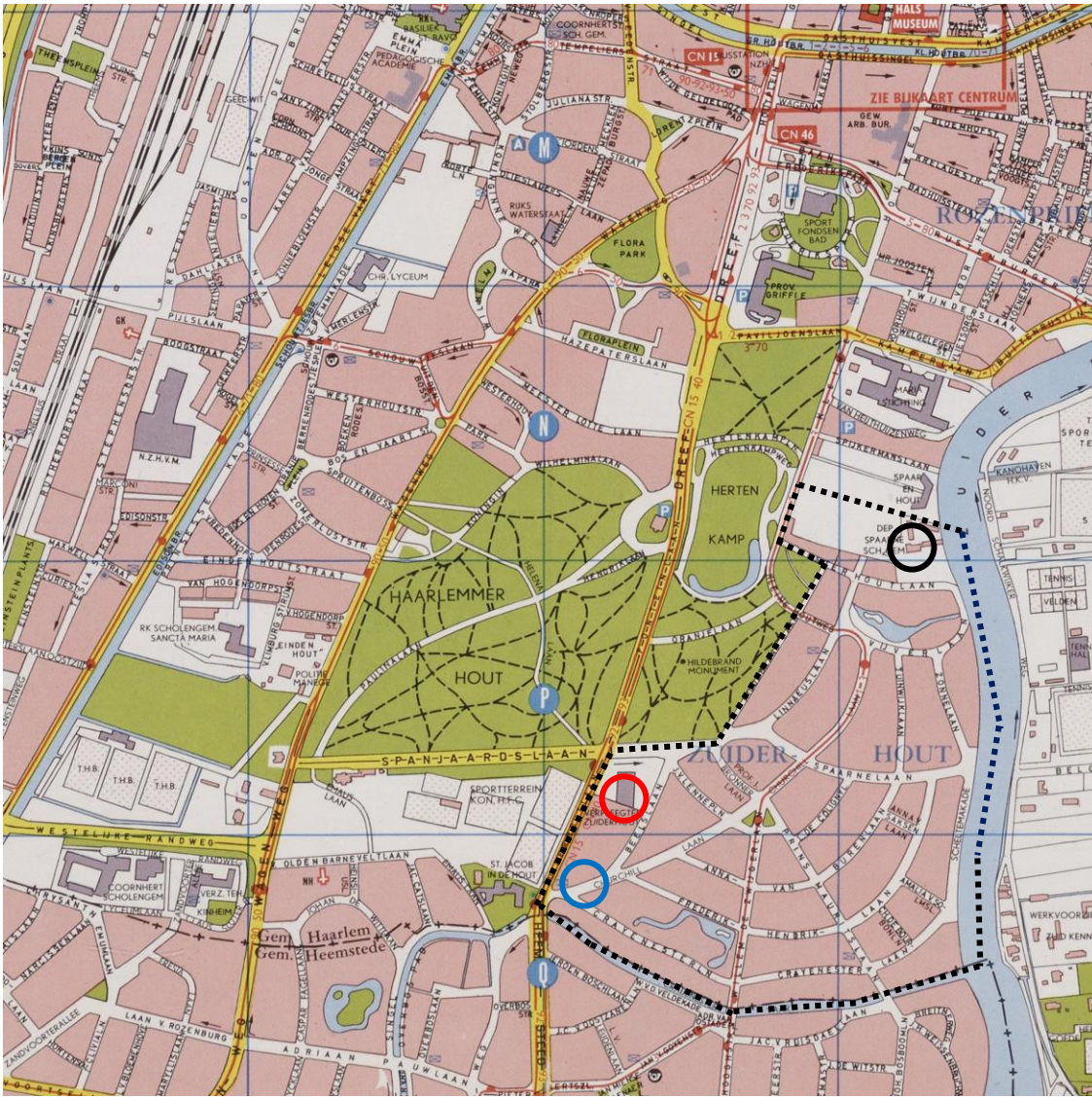

Wijk Zuiderhout

Inhoud

1	Collage van oude afbeeldingen (gesorteerd op oplopende datum).....	2
2	Voorgeschiedenis van de stadswijk Zuiderhout	13
2.1	Algemeen	13
2.2	Bestuurlijke verhoudingen tussen Haarlem en Heemstede	14
2.3	Buitenplaats Oosterhout	14
2.4	Buitenplaats Middellaan	14
2.5	Buitenplaats Zuiderhout	14
3	Stadswijk Zuiderhout	15
3.1	Algemeen	16
3.2	Bewoners	17
3.3	Verkeer	17
3.4	Groen/water	19
3.5	Gebouwen	19
3.6	Voorzieningen	21
4	Bibliografie uitgebreid	22

Locatie van de wijk Zuiderhout

Het noorden ligt bovenaan

Aan de bovenkant ziet men de zuidgrens van de Haarlemse binnenstad

De gestippelde lijn geeft de omtrek van de wijk weer

De zwarte cirkel geeft het landhuis Oosterhout weer

De rode cirkel geeft de locatie van het voormalige landhuis Zuiderhout weer

De blauwe cirkel geeft locatie van het voormalige landhuis Middellaan weer

1 Collage van oude afbeeldingen (gesorteerd op oplopende datum)

Haarlem, Noord-Hollandsarchief, collectie 1100 van gemeente Haarlem, Inventarisnummer 41422. Maker: J.V. van der Vinne. Datum: 1705. Het Mennistenbosje aan het eind van de Kleine Houtweg. Links de Herberg het Mennistenbosje

Haarlem, Noord-Hollandsarchief, collectie 1100 van gemeente Haarlem, inventarisnummer 41862. Maker: C. van Noorde. Datum: 1762. Gasthuislaan (nu geheten Zuiderhoutlaan), gezicht richting zuid ter hoogte van Zuiderhout. Geheel links een stukje van het buitenhuis Zuiderhout en rechts in de verte de buitenplaats Leeuw en Hooft (nu Sint Jacob in de Hout)

Haarlem, Noord-Hollands archief, collectie 1100 van gemeente Haarlem, Inventarisnummer 41433. Maker: H. Tavenier. Datum: 1775. Het zuidelijk einde van de Kleine Houtweg, gezicht richting zuid. Links de herberg/boerderij Het Maagdenhuys

Haarlem, Noord-Hollandsarchief, collectie 1100 van gemeente Haarlem, Inventarisnummer 24650. Maker: Gebrs. Van R. Amsterdam. Datum: 1900. Huis Oosterhout vanaf de Oosterhoutlaan, gezicht richting noord

Haarlem, Noord-Hollandsarchief, collectie 1094 prentbriefkaarten van Lou Braakman te Haarlem, Inventarisnummer 3108. Maker: dr. Trenkler Co. Datum: 1904. Vijverlaan bij het Spaarne, gezicht richting noord

Haarlem, Noord-Hollands archief, collectie 1097 van gemeente Heemstede, Inventarisnummer 5126. Maker: dr. Trenkler Co. Datum: 1904. Beginfase van het Haarlemmerhoutpark. Standpunt: Zuiderhoutlaan, vlakbij de Spanjaardslaan. Gezicht richting oost op de twee eerste huizen van de bebouwing aan de westkant van de Jacob van Lennepleaan.

Haarlem, Noord-Hollands archief, collectie 1094 prentbriefkaarten van Lou Braakman te Haarlem, Inventarisnummer 2717. Maker: W.H. van Leeuwen, Haarlem. Datum: poststempel van 1905. Locatie: gezien de hoge bomen links moet dat het groen van Buitenplaats Oosterhout zijn. Daarom vermoedelijk de zuidzijde van de vijver aan de Vijverlaan, gezicht richting oost.

Haarlem, Noord-Hollandsarchief, collectie 1097 van gemeente Heemstede, Inventarisnummer 5433. Maker: Uitgeverij F.J. Frölich. Datum: 1908. Landhuis Zuiderhout, gezicht richting zuid over de Zuiderhoutlaan

Haarlem, Noord-Hollandsarchief, collectie 1094 prentbriefkaarten van Lou Braakman te Haarlem, Inventarisnummer 2737. Maker: dr. Trenkler Co. Datum: 1908. Vijverlaan bij de Tuinwijklaan, gezicht richting west

Haarlem, Noord-Hollandsarchief, collectie 1094 prentbriefkaarten van Lou Braakman te Haarlem, Inventarisnummer 2729. Maker: dr. Trenkler Co. Datum: 1908. Vermoedelijk oostelijk uiteinde van de Spanjaardslaan, gezicht richting oost. De weg die naar links loopt zou de Linnaeuslaan moeten zijn.

Haarlem, Noord-Hollandsarchief, collectie 1097 van gemeente Heemstede, Inventarisnummer 5129. Maker: Nauta. Datum: 1909. Haarlemmerhoutpark. Op de achtergrond zie je de hoge bomen van de Haarlemmerhout. In 1909 was slechts een deel van het noorden van het te ontwikkelen gebied bebouwd. De standplaats moet dus een eindje ten zuiden hiervan zijn. Vermoedelijk heb je rechts de Churchillaan. Voor de bebouwing zie je horizontaal nog een lege straat lopen. Het standpunt is een straat daarvoor. Vermoedelijk is de weg op de voorgrond naar links de Jacob van Lenneplaan.

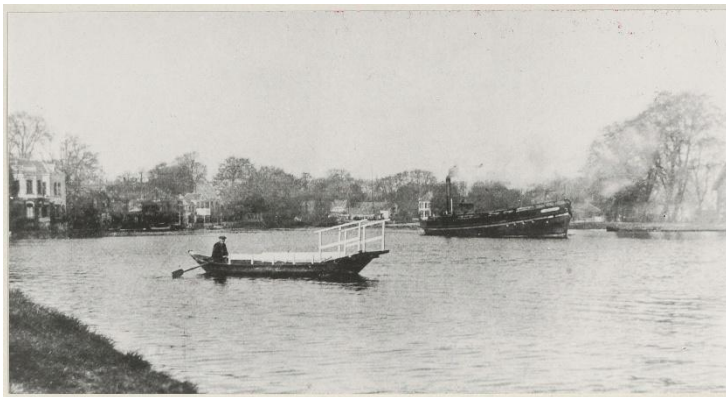
Haarlem, Noord-Hollands archief, collectie 1097 van gemeente Heemstede, Inventarisnummer 5201. Maker: Nauta, Velsen. Datum: 1909. Oosterhoutlaan, gezicht richting west

Haarlem, Noord-Hollandsarchief, collectie 1094 prentbriefkaarten van Lou Braakman te Haarlem, Inventarisnummer 2723. Maker: J.P. Exel, Haarlem. Datum: na 1911. De villa links is De Zwanenhof, een villa, die in 1911 gebouwd is. Vijverlaan, gezicht richting oost

Haarlem, Noord-Hollandsarchief, collectie 1094 prentbriefkaarten van Lou Braakman op te Haarlem, Inventarisnummer 2710. Maker: W.H. van Leeuwen. Datum poststempel: 1911. Exacte locatie? Moet het noordelijk deel van de wijk Zuiderhout zijn

Haarlem, Noord-Hollandsarchief, collectie 1100 van gemeente Haarlem, Inventarisnummer 24680. Maker:? Datum: 17 april 1911. Pontje op het Zuider Buiten Spaarne, varende tussen Heemstede en Schalkwijk. Reproductie. Geheel links een stukje zichtbaar van de buitenplaats Spaar en Hout. Rechts moet de Noord Schalkwijkerweg zijn.

Haarlem, Noord-Hollandsarchief, collectie 1094 prentbriefkaarten van Lou Braakman te Haarlem, Inventarisnummer 2711. Maker: J.H. Schaefers Edition. Datum:? Locatie:?, Moet wel het noordelijk deel van de wijk zijn, gezien het gebouw rechts. Dat staat aan de Hildebrandlaan.

Haarlem, Noord-Hollandsarchief, collectie 1097 van gemeente Heemstede, Inventarisnummer 5281. Maker: Gebroeders van Straaten. Datum: 1920. Zuiderhoutpark, gezicht richting noord vanaf de brug bij de splitsing Zuiderhoutlaan en Churchillaan

Haarlem, Noord-Hollands archief, collectie 1097 van gemeente Heemstede, Inventarisnummer 5282. Maker: W&S. Datum: 1920. Zuiderhoutlaan, gezicht richting noord bij de Churchillaan

Haarlem, Noord-Hollandsarchief, collectie 1094 prentbriefkaarten van Lou Braakman te Haarlem, Inventarisnummer 2713. Maker: J.H. Schaeffers Fotogravure, Amsterdam. Datum: stempel van 1921. Locatie: westzijde Vijverlaan, gezicht richting west

Haarlem, Noord-Hollands archief, collectie 1094 prentbriefkaarten van Lou Braakman te Haarlem, Inventarisnummer 2718. Maker: W.H. van Leeuwen, Haarlem. Datum: poststempel van 1923. Hildebrandlaan nabij de Oosterhoutlaan, gezicht richting zuid op de toenmalige boerderij van De Sierkan, nu kinderdagverblijf Op Stoom

Haarlem, Noord-Hollands archief, collectie 1334 van de Historische Vereniging Haarlem, Inventarisnummer 1716. Maker: A. Peperkamp. Datum: 1928. Crayensterlaan met Huize Crayenburgh, de woning van burgemeester C. Maarschalk.

Haarlem, Noord-Hollands archief, collectie 1100 van gemeente Haarlem, Inventarisnummer 24629. Maker: W.M. Zilver Rupe. Datum maart 1958, 50 kilovolt-station aan de Kleine Houtweg hoek Linnaeuslaan. Het gebouw is ontworpen door de architect D. Heiloo en het mozaïek is van Lex Horn

Haarlem, Noord-Hollandsarchief, collectie 1478 foto's en negatieven van Fotopersbureau De Boer te Haarlem, Inventarisnummer 4909. Datum: 1960. Parkflat Zuiderhout in aanbouw, noordwestzijde aan de Prins Mauritslaan, hoek Willem de Zwijgerlaan

Haarlem, Noord-Hollands archief, collectie 1100 van gemeente Haarlem, Inventarisnummer 25206. Maker: ? Datum: 1968. Uitsnede van foto. Churchillaan, gezicht richting zuid

Haarlem, Noord-Hollandsarchief, Beeldbank De Boer, Inventarisnummer NL-HlmNHA_1478_06435K00_27. Datum: 26 augustus 1968. Vervallen villa Oldehove aan de Vijverlaan

Haarlem, Noord-Hollands archief, Beeldbank De Boer, Inventarisnummer NL-HlmNHA_1478_06518K00_14. Datum: 26 september 1968. Linnaeuslaan 17, opening Huize Gendt; tehuis voor geestelijk gehandicapte vrouwen en meisjes

Haarlem, Noord-Hollandsarchief, collectie 1100 van gemeente Haarlem, Inventarisnummer 25224. Maker:? Datum: 1968. Frederik Hendriklaan 73, mytyschool voor lichamelijk gebrekkige leerplichtige kinderen en kleuters

Haarlem, Noord-Hollands archief, Beeldbank De Boer, inventarisnummer NL-HlmNHA_1478_02547A00_01. Datum: 4 september 1969. Oosterhoutlaan, gezicht richting zuid. Gebouwen van het toenmalige Diaconessenhuis.

Haarlem, Noord-Hollandsarchief, collectie 1336 glasnegatieven en foto's van het Bedrijf Openbare Werken te Haarlem betreffende topografisch Haarlem. Inventarisnummer 5744. Datum: 22 januari 1992. Deze datum klopt volgens mij niet. Het spookhuis aan de Vijverlaan staat er nog op. Dat is in 1969 afgebrand. Maker: J. Fielmich. Luchtfoto van de Tuinwijk Zuid in de wijk Zuiderhout

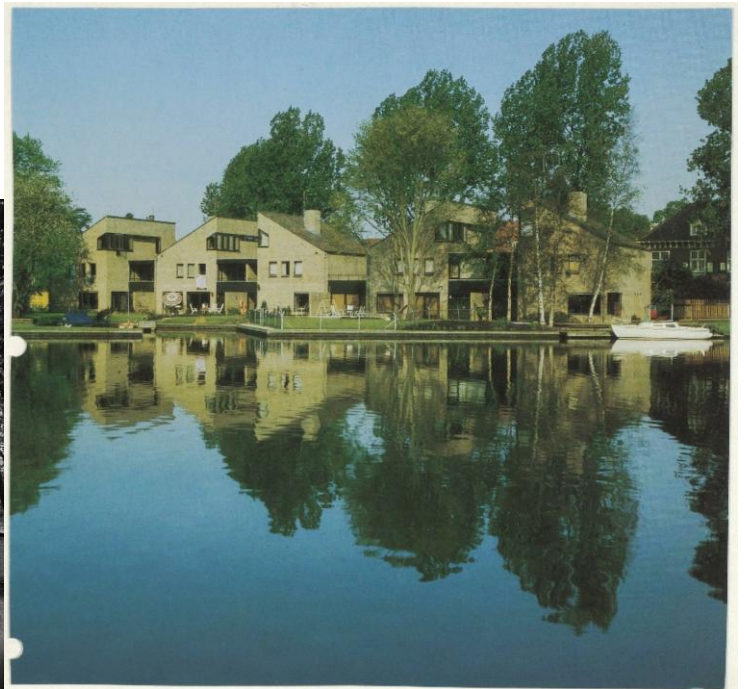
Haarlem, Noord-Hollandsarchief, collectie 1100 van gemeente Haarlem, Inventarisnummer 25208. Maker:? Datum: 1969-1971. Churchillaan 27

Haarlem, Noord-Hollands archief, collectie 1100 van gemeente Haarlem, Inventarisnummer 24617. Maker:? Datum: ±1970. Churchillaan 78. Woonhuis Het Honk volgens ontwerp van de architect Van Loghem

Haarlem, Noord-Hollands archief, Beeldbank De Boer, Inventarisnummer NL-HlmNHA_1478_15041K00_23. Datum: 12 november 1976. Crayensterlaan 132, 136

Haarlem, Noord-Hollands archief, collectie 1100 van gemeente Haarlem, Inventarisnummer 24669. Maker:? Datum: juni 1977. Vijverlaan 14-22, gezien richting west vanaf de Noord Schalkwijkerweg over het Spaarne

Haarlem, Noord-Hollandsarchief, Beeldbank De Boer, Inventarisnummer NL-HlmNHA_1478_16219K01_09. Datum: 30 november 1977. Churchillaan 64B en omgeving

Haarlem, Noord-Hollands archief, Beeldbank De Boer, Inventarisnummer NL-HlmNHA_1478_16362K00_05. Datum 17 januari 1978. Linnaeuslaan met huizen en oude dr. Blauwschool

Haarlem, Noord-Hollands archief, Beeldbank De Boer, Inventarisnummer NL-HlmNHA_1478_18165K01_03. Datum: 12 juli 1979. Oosterhoutlaan met exterieur acupunctuurkliniek

Haarlem, Noord-Hollandsarchief, collectie 1100 van gemeente Haarlem, Inventarisnummer 25253. Maker:? Datum: 1980. Gezicht op de Willem de Zwijgerlaan, richting noordwest vanaf de brug over de Crayenestersingel. Uitsnede van foto

Haarlem, Noord-Hollandsarchief, collectie 1478 foto's en negatieven van Fotopersbureau De Boer te Haarlem, Inventarisnummer 4902. Datum: januari 1980. Verpleegtehuis Zuiderhout, gezien richting zuid oost vanaf de Zuiderhoutlaan

Haarlem, Noord-Hollands archief, Beeldbank De Boer, Inventarisnummer NL-HlmNHA_1478_19591K00_10. Datum: 25 juli 1980. Anna van Burenlaan, medisch kinderdagverblijf Margriet

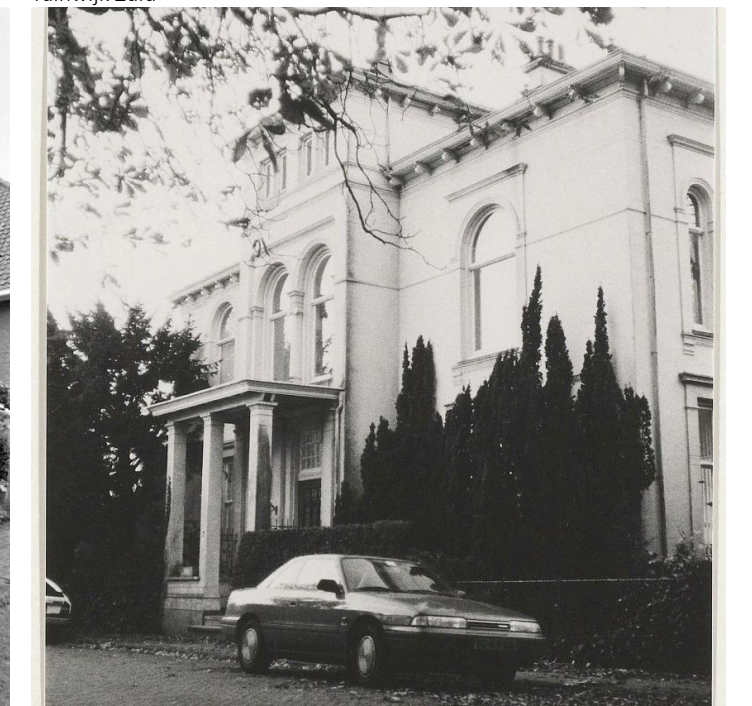
Haarlem, Noord-Hollandsarchief, Beeldbank De Boer, Inventarisnummer NL-HlmNHA_1478_20604K00_21. Datum: 14 april 1981. Oosterhoutlaan 8

Haarlem, Noord-Hollands archief, Beeldbank De Boer, Inventarisnummer NL-HlmNHA_1478_25657K02_04. Datum: 29 oktober 1985. Zonnelaan, Tuinwijk Zuid

Haarlem, Noord-Hollands archief, collectie 1336 glasnegatieven en foto's van het Bedrijf Openbare Werken te Haarlem betreffende topografisch Haarlem, Inventarisnummer 4821. Maker: J. Fielmich. Datum: 23 april 1987. Crayensterlaan 13

Haarlem, Noord-Hollandsarchief, collectie 1100 van gemeente Haarlem, Inventarisnummer 24647. Maker: ? Datum: 1988. Villa aan de Oosterhoutlaan. Uitsnede van foto

Haarlem, Noord-Hollandsarchief, collectie 1478 foto's en negatieven van Fotopersbureau De Boer te Haarlem, Inventarisnummer 4905. Datum: oktober 1989. De Haarlemse montessorischool aan de Louise de Colignylaan 3, ziende naar het noordwesten

Haarlem, Noord-Hollandsarchief, collectie 1336 glasnegatieven en foto's van het Bedrijf Openbare Werken te Haarlem betreffende topografisch Haarlem. Inventarisnummer 5376. Maker: J. Fielmich. Datum: 18 september 1990. Montessorischool aan de Churchilllaan. Achterzijde

Haarlem, Noord-Hollands archief, Beeldbank De Boer, Inventarisnummer NL-HlmNHA_1478_33813K00_30. Datum: 19 februari 1991. Scheltemakade in Haarlem

Haarlem, Noord-Hollands archief, Beeldbank De Boer, Inventarisnummer NL-HlmNHA_1478_33813K00_26. Datum: 19 februari 1991. Scheltemakade in Haarlem

Haarlem, Noord-Hollands archief, Beeldbank De Boer, Inventarisnummer NL-HlmNHA_1478_36748K00_24. Datum: 29 juli 1992. Villa aan de Linnaeuslaan

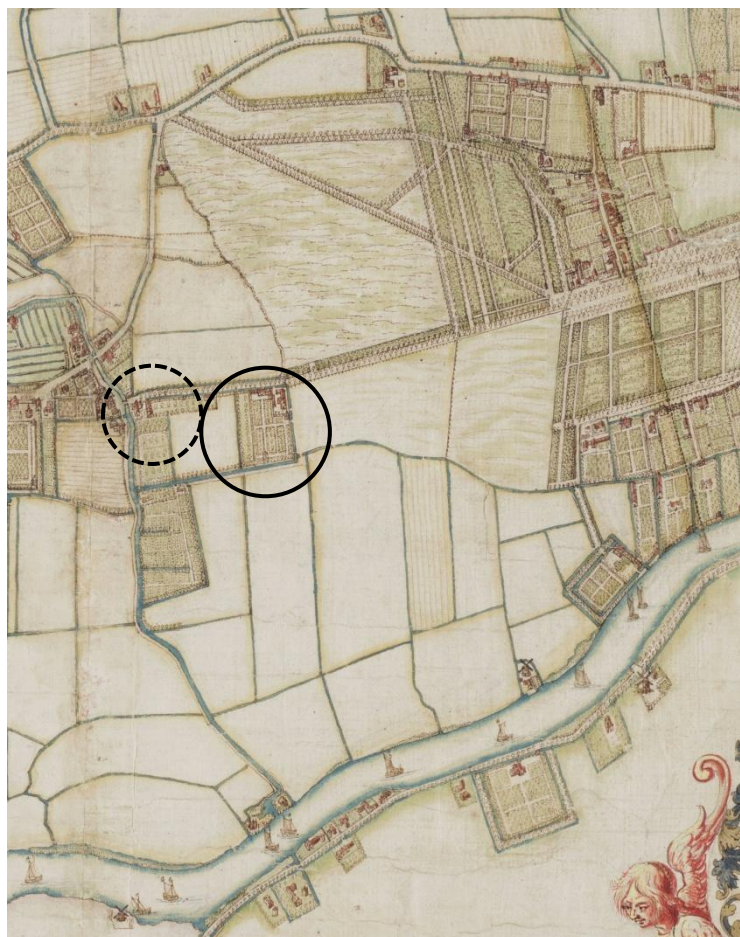

Haarlem, Noord-Hollands archief, collectie 1336 glasnegatieven en foto's van het Bedrijf Openbare Werken te Haarlem betreffende topografisch Haarlem, Inventarisnr. 5674. J. Fielmich. Datum: 18-9-1992. Crayensterlaan 57-63

Bij onderstaande 4 kaartfragmenten ligt het noorden steeds rechts. Het Spaarne ligt onder

Haarlem, Noord-Hollands archief, collectie 1097 van gemeente Heemstede, Inv.nr. 3064. Maker: B.F. Berckenrode. Datum: 1621. Uitsnede van Kaart van de Heerlijkheid Heemstede
Buitenplaats Middellaan: gestreepte cirkel. Wel huis aanwezig
Buitenplaats Zuiderhout: gesloten cirkel. Nog niet aanwezig

Haarlem, Noord-Hollandsarchief, collectie 1097 van gemeente Heemstede, inv.nr. 3036. Maker: W.F. Berckenrode. Datum: 1643. Uitsnede van de Kaart van de Heerlijkheid Heemstede
Buitenplaats Middellaan: gestreepte cirkel. Buitenplaats aanwezig
Buitenplaats Zuiderhout: gesloten cirkel. Buitenplaats aanwezig, maar klein

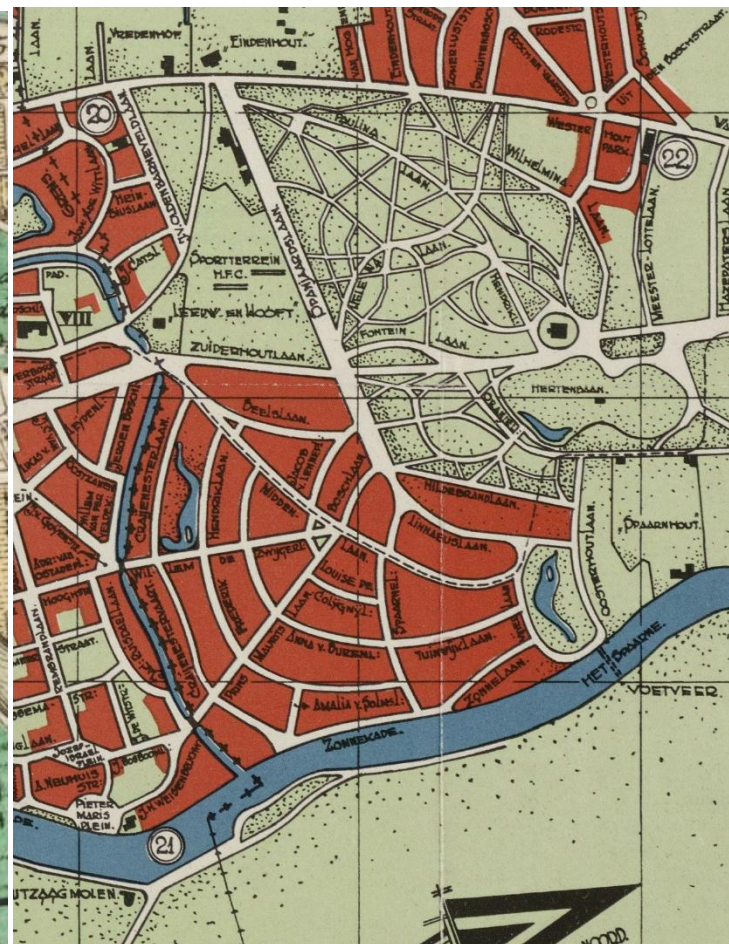

Haarlem, Noord-Hollandsarchief, collectie 1100 van gemeente Haarlem, Inv.nr. 51868. Maker: J. van Jagen. Datum: 1794. Kaart van Haarlem en Omstreken

36: Buitenplaats Middellaan (gestreepte cirkel)

37: Buitenplaats Zuiderhout (ovaal) (Buitenplaats heeft grote omvang)

45: Buitenplaats Oosterhout

Haarlem, Noord-Hollandsarchief, collectie 560 kaarten en kaartboeken van Provinciale Atlas Noord-Holland, inv.nr. 552. Datum: 1932. Uitgever: VVV Heemstede/Bennebroek. Uitsnede van Kaart van Heemstede en Bennebroek

2 Voorgeschiedenis van de stadswijk Zuiderhout

2.1 Algemeen

Het gebied van de wijk Zuiderhout is onderdeel van de regio Haarlem. Dit gebied was enige duizenden jaren geleden een dynamisch kustgebied. Geleidelijk aan is dit tot rust gekomen en bedekt geraakt met bos. Zo ook dus het gebied van de huidige wijk Zuiderhout. Het is een veengebied, dat aan de westkant begrensd wordt door de strandwal met de Haarlemmerhout erop en aan de oostkant door het Spaarne. Het moet dan ook een bos geweest zijn voor natte grond met langs de Spaarneoever waarschijnlijk wat rietvelden.

In de literatuur wordt aangegeven, dat het veengebied aan de oostkant van de Haarlemse strandwal vanaf het einde van de 10^e eeuw tot rond 1100 grotendeels ontgonnen moet zijn. Aangezien ons gebied ook ten oosten van deze strandwal ligt, is het aannemelijk, dat het gebied van de wijk Zuiderhout ook ergens vanaf het eind van de 10^e eeuw tot rond 1100 ontgonnen moet zijn. Aanvankelijk kon ontgonnen veengebied voor akkerbouw gebruikt worden, maar door het afwateren oxideert de grond en zakt het niveau van het grondoppervlak. Door dit afwateren en zakken van de veengrond wordt deze grond op den duur zo nat, dat het alleen als weidegrond gebruikt kan worden.

In de middeleeuwen was het grootste deel van de gronden van de huidige wijk Zuiderhout in bezit gekomen van het Sint Elisabeth's Gasthuis in Haarlem. Door vele schenkingen was het in de loop der tijden een zeer welvarende instelling geworden. In 1461 kreeg het Sint Elisabeth's Gasthuis

ten zuiden van de huidige Haarlemmerhout een gebied van armoedige zandduinen in bezit. Men liet die duinen afgraven. Zo kon men het zand verkopen en de vrijgekomen gronden verhuren aan blekerijen. Voor de afvoer van dit zand groef men een vaart naar het Spaarne. Dit is de huidige Crayenestervaart, die de zuidgrens van de wijk Zuiderhout vormt. Oorspronkelijk heette dit de Gasthuiszandvaart en de vroegere naam Gasthuislaan van de Zuiderhoutlaan zal dan ook niet vreemd overkomen.

In de loop van de 17^e eeuw werd de Haarlemmerhout en omgeving voor rijke Haarlemmers en Amsterdammers een gewilde vestigingsplaats voor een buiten. Zo verschenen rond 1630 de buitenplaatsen Oosterhout en Zuiderhout.

2.2 Bestuurlijke verhoudingen tussen Haarlem en Heemstede

De bestuurlijke verhoudingen tussen Haarlem en Heemstede waren eeuwenlang nogal moeizaam te noemen. Naast belastingproblemen had dit bovenal te maken met onduidelijke bestuurlijke verhoudingen t.a.v. de Haarlemmerhout. Aan het begin van het algemene deel over de Haarlemmerhout (aparte pin) wordt dit uitvoeriger toegelicht. Aan de problemen kwamen een einde toen in 1927 de Haarlemmerhout en omgeving geannexeerd werd door Haarlem.

2.3 Buitenplaats Oosterhout

De zeer oude Buitenplaats Oosterhout werd in 1899 verkocht aan projectontwikkelaar R. A.M. Grippeling. Alleen het landhuis met een klein stukje grond eromheen, een vijverpartij en een stukje oprijlaan bleven behouden. De rest werd verkaveld. De heer Grippeling ging zelf wonen in het landhuis Oosterhout om van daaruit de verkaveling en bebouwing te leiden. Momenteel is de school Oost Ter Hout voor praktijkonderwijs in het landhuis gevestigd. Het hele verhaal van de Buitenplaats Oosterhout is ondergebracht in een aparte pin.

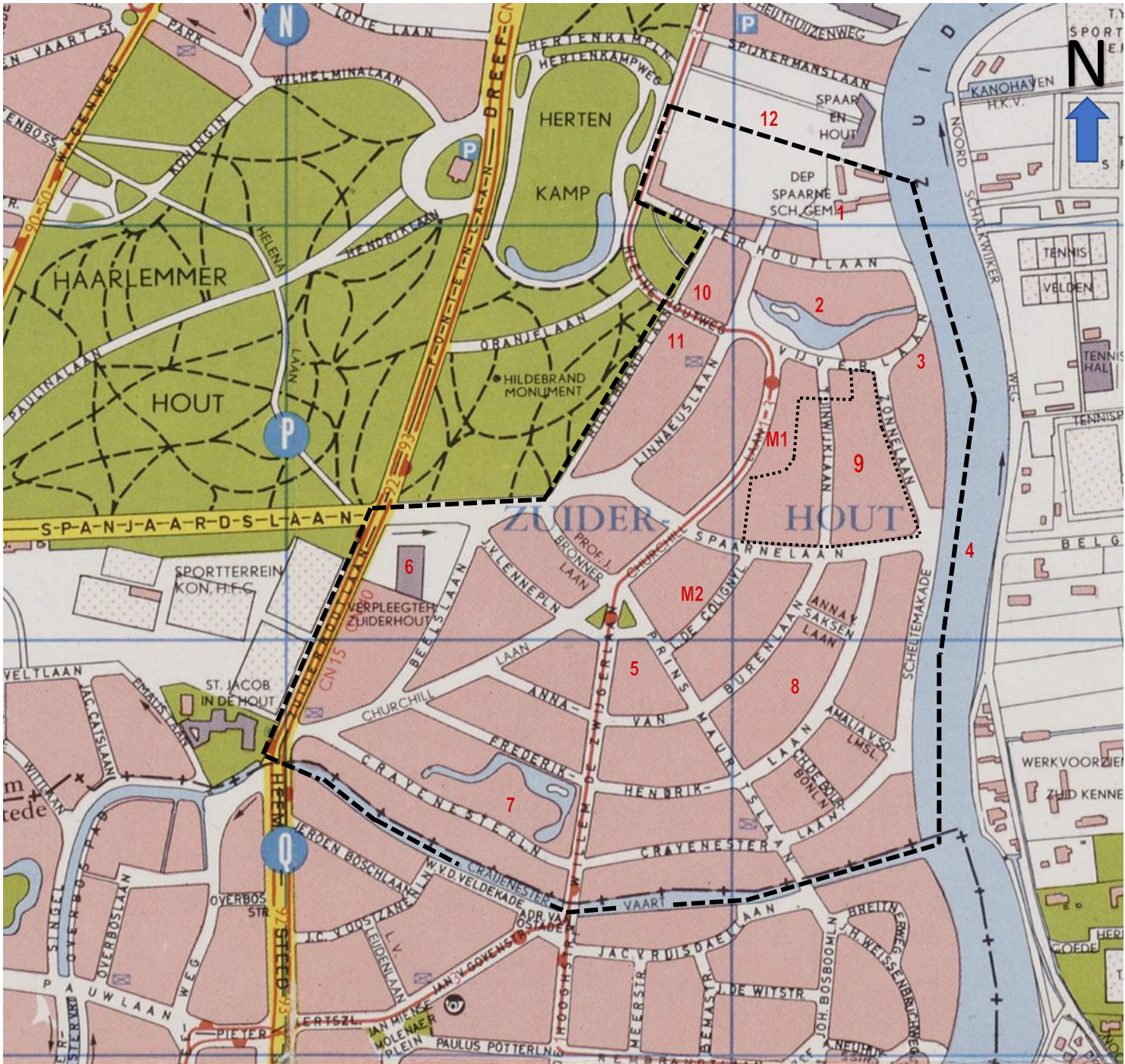
2.4 Buitenplaats Middellaan

De eeuwenoude Buitenplaats Middellaan werd in 1805 verkocht aan de eigenaar van de aangrenzende Buitenplaats Zuiderhout. De grond van Middellaan werd bij dat van Zuiderhout getrokken en het oude landhuis Middellaan werd afgebroken. Het hele verhaal van de Buitenplaats Middellaan is ondergebracht in een aparte pin.

2.5 Buitenplaats Zuiderhout

De oude Buitenplaats Zuiderhout kwam in 1902 aan zijn einde. Het werd toen in openbare verkoping verkocht en de verschillende onderdelen kwamen in handen van verschillende eigenaren. Het grootste deel kwam echter in eigendom van de heer Grippeling, die al eigenaar was van het aangrenzende Oosterhout. Ook Zuiderhout zou verkaveld gaan worden, maar hier verdween het landhuis. Alleen een stukje vijver is overgebleven. Momenteel staat ongeveer ter plekke van het voormalige landhuis het verpleeghuis/revalidatiecentrum Zuiderhout. Het hele verhaal van de Buitenplaats Zuiderhout is ondergebracht in een aparte pin.

3 Stadswijk Zuiderhout

Noord-Hollands archief ; Uitsnede van kaart NL-HlmNHA_560_2105 ; Falkplan ; 1977 ; Plattegrond van Haarlem. Het noorden ligt bovenaan. Begrenzing stadswijk Zuiderhout : - - - - -

- 1 : Landhuis van voormalige buitenplaats Oosterhout, nu school voor praktijkonderwijs Oost Ter Hout
- 2 : Vijver van voormalige buitenplaats Oosterhout
- 3 : Locatie van afgebrand spookhuis Oldehove
- 4 : Veer over het Spaarne (Spaarnelaan - Belgiëlaan)
- 5 : Parkflat Zuiderhout met omringend plantsoen
- 6 : Revalidatiecentrum Zuiderhout
- 7 : Vijverrestant van voormalige buitenplaats Zuiderhout
- 8 : De Parel, school voor speciaal onderwijs voor kinderen met diverse vormen van beperkingen
- 9 : Tuinwijk Zuid. Begrenzing :
- 10 : Kinderdagverblijf Op Stoom
- 11 : Transformatorstation Zuid
- 12 : Spaar en Hout
- M1 : Oudste Montessorischool
- M2 : Nieuwere Montessorischool

De transformatie van het gebied tot woonwijk begon in november 1899, toen de heer Grippeling de buitenplaats Oosterhout aankocht. Hij ging zelf in het landhuis Oosterhout wonen. Voor de verkaveling van het gebied tot woonwijk richtte hij de N.V. "Haarlemmerhoutpark, maatschappij voor bouw- en sportterreinen". Hij werd directeur en daarnaast waren er nog twee commissarissen, waaronder de bloemist J.J. van Loghem, de vader van de architect J.B. van Loghem, die veel in de toekomstige wijk zou gaan bouwen. Landschapsarchitect Leonard Springer werd benaderd om een ontwerp voor de nieuwe wijk te maken. Het ging om het gebied omgrensd door de Oosterhoutlaan, Spaarne, Spaarnelaan en Hildebrandlaan. Het noordelijk deel ervan, rond de oude vijver van Oosterhout, werd het Oosterhoutpark genoemd en de rest het Haarlemmerhoutpark. De heer Springer was geen onbekende in de omgeving. Rond dezelfde tijd werd hij adviseur/architect van Haarlem voor de Hout (in feite werd hij de eerste directeur van de Dienst Hout en Plantsoenen). Hij koos voor een landschappelijke aanleg met gebogen lanen omzoomd door bomen. De vorm van de vijver vormde het uitgangspunt van het lanenbeloop. De bebouwing in zijn plan uit 1900 werd een mengeling van vrijstaande huizen, twee onder één kappers, korte rijtjes en een paar lange rijen. Het zuidelijk uiteinde van de Kleine Houtweg en het oostelijk uiteinde van de Spanjaardslaan gebruikte hij om zijn wegenplan aan dat van de stad te koppelen. Het moest een welgestelde buurt worden, waarbij de nabijheid van de stad en het direct aangrenzende groen (Haarlemmerhout) en water Spaarne) en de landelijke rust de belangrijkste aantrekkingspunten waren. Door het volgebouwd raken van de omgeving en het vele verkeer is de toenmalige landelijke rust nu toch wat lastig voor te stellen.

Zowel de gemeente Heemstede als de gemeente Haarlem reageerden niet erg enthousiast op de plannen, maar dat was voor de heer Grippeling geen belemmering om flink aan de slag te gaan. In 1902 kocht hij een fors deel van de geveilde buitenplaats Zuiderhout. In de loop der tijd kocht hij steeds meer terreinen van de vroegere buitenplaats Zuiderhout op. Hiervoor ontstond de maatschappij Zuiderhoutpark. Die betrof het gebied tussen de Spaarnelaan, Spaarne, Crayenestervaart en Zuiderhoutlaan. Van de vroegere buitenplaats Zuiderhout werd een fors deel van de vijver gehandhaafd en ingepast in het bebouwingspatroon. Aan de zuidkant haakte dit stadsdeel op drie punten in zijn omgeving aan. Wellicht kan men nog een vierde punt rekenen als men het pontje over het Spaarne tussen de Spaarnelaan en de Belgiëlaan meetelt. In dezelfde trant als die van het Oosterhoutpark, werden de lanen uit die wijk naar het zuiden doorgetrokken. Van de ligging aan het Spaarne werd geprofiteerd door de situering van een korte en een lange kade langs de rivier. Als extra aantrekkingspunt wilde men nog een tramstation aanleggen. Maar dat ging niet door.

De Eerste Wereldoorlog zorgde voor een dip in de planontwikkeling. Maar ook daarna ging het niet erg vlot en moest er geadverteerd worden. Uiteindelijk had dat toch wel effect.

In 1927 kwam de wijk door annexatie op Haarlems grondgebied te liggen. In beperkte mate wijzigde het voorgenomen karakter van de wijk, doordat er meer, weliswaar flinke, rijtjeshuizen toegestaan werden. In de Tweede Wereldoorlog deelde de wijk in de algehele malaise in Nederland. Na de Tweede Wereldoorlog in de wijk mee in de ontwikkelingen in Nederland, zij het op beperkte schaal. De overbekende naoorlogse rijtjeswoningen verschenen niet. Wel werd de wijk wat diverser door de bouw van de Parkflat Zuiderhout, Verpleeghuis Zuiderhout, diverse scholen en een groot transformatorstation met kunstwerk. De nieuwe vrijstaande woningbouw was heel bescheiden van uiterlijk. Al met al is het een welgestelde wijk geworden. Het gemiddelde inkomens- en opleidingsniveau ligt hoog. De wijk heeft een gemêleerde bevolking.

De wijk Zuiderhout is sinds oktober 2011 een beschermd stadsgezicht. Dit is voortgevloeid uit een landelijke stedenbouwkundige inventarisatie m.b.t. de periode 1850-1940 in het kader van het Monumenten Inventarisatie Project. Aan de noordwestzijde sluit het gebied aan op het toen al bestaande stadsgezicht Haarlem. Het aan de noordkant van de wijk grenzende Spaar en Hout valt

er ook onder. In de bijbehorende Waarderingskaart Haarlem-Zuid geeft men aan wat de van belang zijn de ruimtelijke karakteristieken zijn. Het gaat om: beeldbepalende rooilijnen, structurerende rooilijnen, bijzondere of stedenbouwkundige markante gebouwen voor of na 1940, beeldbepalend (openbaar) groen, beeldbepalend (openbaar) water, hoogwaardige laanprofielen (hoe zit een laan in elkaar) en een groene laan. Daarnaast geeft men afwijkende rooilijnen en bebouwing weer. Als belangrijke bebouwing ziet men Spaar en Hout, de twee Montessori scholen, de Parkflat Zuiderhout en het Verpleeghuis Zuiderhout. Wel ziet men dit verpleeghuis als een afwijkende bebouwing.

Als waardering geeft men aan, dat het gebied van algemeen belang is uit het oogpunt van cultuurhistorie als een gaaf bewaard voorbeeld van een Nederlandse voorstedelijke villawijk uit het begin van de 20^e eeuw. Van belang acht men het bijzondere complex Tuinwijk Zuid, de restanten van buitenplaatsen en de wijze waarop de relatie met de Haarlemmerhout en het Spaarne vormgegeven is. Daarnaast vindt men van belang dat het oorspronkelijke stratenpatroon gehandhaafd is en de architectuur in zijn algemeenheid van hoge kwaliteit is. Het beschermd stadsgezicht beoogt de karakteristieken van de wijk voor de toekomst te behouden. Of dit gaat lukken? Een zeer beperkte mate van verandering is mogelijk!

3.2 Bewoners

De wijk kende/kent heel wat kleurrijke bewoners. Zo is het aandeel kunstenaars in de Tuinwijk Zuid opvallend hoog. Ook de schrijvers Godfried Bomans en Harry Mulisch woonden in Zuiderhout. Daarnaast hebben we bijvoorbeeld: gerepatrieerde Indiëgangers, waaronder een tabaksplanter uit Deli, een voordrachtskunstenaar, kunsthandelaar, journalist, politiek commentator, een oud-burgemeester uit Friesland, maar ook de bekende etiquettedeskundige Amy Groskamp-ten Have met haar boek "Hoe hoort het eigenlijk?" uit 1939. Ook woonde er een lerares wiskunde, die een zoon kreeg die later een zeer bekend psychiater zou worden. De lijst gaat verder: medisch specialisten, een gepensioneerde zeekapitein, een visserijreder, een directeur van een zeepfabriek, een schilderes, een componist, een jurist, architecten, een wethouder, voorzitter van bestuur van de Montessorischool, leraren, diverse burgemeesters, directeur van een verffabriek, een neerlandicus, schrijfsters, de futurologen Robbert en Rudolf Das (tweelingbroers) etc. etc. etc.

in 2015 staat de wijk bekend als welvarend. Toch behoeft dat enige nuancering. Door een relatief groot aantal gezinsvervangende tehuizen, woonden er toen de nodige bijstandsgerechtigden. Daarnaast waren de bevolkingsgroepen middelbare leeftijd en ouderen oververtegenwoordigd. Slechts 4% van de bevolking was van niet-westerse afkomst.

3.3 Verkeer

De ontwikkeling van het autoverkeer in de wijk sluit aan bij de algemene ontwikkeling in Nederland. Tot 1958 is het stratenpatroon vrijwel niet veranderd. Doordat de trambaan verdween en de Churchillaan direct verbonden werd met de Kleine Houtweg veranderde de Churchillaan in een doorgaande weg. Daar was men niet blij mee. De Spanjaardslaan werd in de zestiger jaren van de 20^e eeuw omgebouwd tot verkeersweg. Deze verkeersweg werd niet doorgetrokken over de kruising met de Zuiderhoutlaan, maar was wel toegankelijk voor auto's. Zo ontstond een

sluiproute naar de Buitenrustbruggen, totdat deze sluiproute afgesloten werd. In 1955 ontstond de Charlotte de Bourbonlaan. In 1962 ontstond de Anna van Saksenlaan, doordat het bouwblok Frederik Hendriklaan, Spaarnelaan, Prins Mauritslaan en Anna van Burenlaan opgesplitst werd in een zuidelijk deel voor scholen en het noordelijk deel voor woningen.

Toch zorgt het doorgaande verkeer in Haarlem Zuid, waar de wijk Zuiderhout deel van uitmaakt, voor veel ongemak. Het verkeerslawaaï is in het grootste deel van de Haarlemmerhout duidelijk aanwezig. Op mooie dagen vormt het verkeer van en naar het strand van Zandvoort een groot probleem. Voor de voetgangers en fietsers vormen de Spanjaardslaan, Fonteinlaan, Dreef, Paviljoenslaan en Kamperlaan een barrière. In dat kader ontstond het plan tot de bouw van de Mariatunnel. Die zou vanaf de kruising Westelijke Randweg/Wagenweg doorgetrokken moeten worden naar het begin van de Schipholweg even oostelijk van de Buitenrustbruggen. Er ontstonden diverse varianten op het plan. Een lange tunnel bleek begin 2015 zo'n € 800.000.000 te moeten gaan kosten en een korte tunnel nog altijd honderden miljoenen euro's. Ook verwachtte men de nodige problemen tijdens de bouw. De tunnel zou onder de wijk Zuiderhout door moeten gaan. De tunnel, inmiddels Kennemertunnel geheten, werd een splijtzwam in de Haarlemse politiek, wat niet wegneemt dat zowel de gemeente Haarlem als Heemstede in hun maag zitten met de verkeersproblematiek in Haarlem Zuid. Vanwege de enorme kosten wordt het rond 2018 duidelijk, dat de tunnelplannen niet te realiseren zijn. Begin 2021 trekt Haarlem definitief de stekker uit de tunnelplannen. Wel is duidelijk dat de route door Haarlem Zuid aangepakt moet worden.

Wie nu denkt dat er recent pas gedacht wordt aan grondige oplossingen voor de verkeersproblemen in dit gebied heeft het mis. Al vanaf midden jaren 50 van de 20^e eeuw wordt er gedacht aan het doortrekken van de Westelijke Randweg bij de kruising met de Wagenweg dwars door de wijk Zuiderhout naar een brug ter hoogte van de Spaarnelaan over het Spaarne en vandaar naar de Schipholweg. Ik ben verschillende benamingen hiervoor tegengekomen: oost-west-traverse, Zuidelijke Randweg, Spaarnelaan-Randweg. Lange tijd hebben deze ideeën in verschillende varianten als een donkere wolk boven de wijk gehangen. Zo wilde in 1956 de provincie de Westelijke Randweg doortrekken langs de Van Oldenbarneveldlaan, Emauslaan, Blauwe Brug, Churchillaan, Spaarnelaan. De gemeente Haarlem wilde liever de Westelijke Randweg via een bocht doortrekken ten zuiden van de villa/buitenplaats Uittenhout naar de Spanjaardslaan en vandaaruit via de Spaarnelaan. In het structuurplan voor het te bouwen Schalkwijk wordt in 1958 de huidige Belgiëlaan met een brug over het Spaarne verbonden met de Spaarnelaan. Uiteindelijk zijn al deze plannen niet doorgegaan.

De voetganger en de fiets hebben momenteel (2025) aparte aandacht gekregen in het veerpontje over het Spaarne tussen de Spaarnelaan en de Belgiëlaan. Het huidige veer is in augustus 2012 ondanks vele protesten in gebruik genomen. Zo kunnen bewoners van Schalkwijk nu via de Belgiëlaan, het veer, Spaarnelaan, de Spanjaardslaan, Eindhoven, Munterslaan, tunneltje onder de Westelijke Randweg en door Aerdenhout richting Zandvoort en de duinen. Omgekeerd is Schalkwijk toch ook wat makkelijker te bereiken. Men hoeft geen omweg over de Buitenrustbruggen of de Schouwbroekerbrug te maken. Ook is vanuit de wijk Zuiderhout de recreatieve oostelijke oever van het Spaarne een stuk makkelijker te bereiken. Toch heeft een veer ongeveer op deze plek een lange historie. Deze voer iets noordelijker en vertrok vanaf de Oosterhoutlaan. Het initiatief hiervoor werd genomen door bewoners van het Haarlemmerhoutpark. Het veer werd in april 1911 in dienst genomen. Hierbij moet men rekening houden met het feit dat de Buitenrustbruggen en de Schouwbroekerbrug nog niet bestonden. Dit veer werd in de jaren 60 van de 20^e eeuw uit de vaart genomen door de dood van de laatste veerman Kobus Knol. In de decennia daarna is het herstel van het veer meermalen aan de orde geweest.

De tram was het eerste openbaar vervoer in de wijk. Die liep vanuit de Dreef langs de noordkant van de hertenkamp vervolgens over de Kleine Houtweg, Vijverlaan en de Churchillaan naar Heemstede. Dit was onderdeel van de lijn Leiden-Haarlem. In eerste instantie ging het om een stoomtram, die in 1917 vervangen werd door een elektrische tram. In de Tweede Wereldoorlog

deelde deze tram in de algehele malaise. Een tijdje na de bevrijding in 1945 werd de tramdienst hervat. Hij werd op 1 november 1948 opgeheven.

De tram werd vervangen door bussen. Er kwamen twee buslijnen. Lijn 1 liep over de Heemsteedse Dreef (Heemstede), Churchillaan, Oosterhoutlaan en Kleine Houtweg. Lijn 2 volgde het traject Jan van Goyenstraat (Heemstede), Willem de Zwijgerlaan, Churchillaan, Oosterhoutlaan en Kleine Houtweg. De beide buslijnen zorgden voor veel bestratingsellende in de wijk. De lanen waren niet berekend op het zware verkeer en er was ook een slappe ondergrond. Uiteindelijk werden de lanen met buslijnen geasfalteerd. Het buslijnnet veranderde in de loop der jaren wat, totdat de bus in de jaren 90 van de 20^e eeuw geheel verdween uit de wijk. Het enige openbare vervoer bestaat op dit moment nog uit de regionale buslijn 340 over de Zuiderhoutlaan.

3.4 Groen/water

Door de ruime aanleg met veel vrijstaande bebouwing is er veel particulier groen in de wijk. In de wijk zelf is er weinig openbaar groen, maar dat wordt ruimschoots gecompenseerd door de ernaast gelegen Haarlemmerhout, rivier het Spaarne met recreatieve oostoever en de Crayenestervaart. Het openbaar groen in de wijk bestaat in het noorden uit de vroegere vijver van de buitenplaats Oosterhout. In het midden ligt er een plantsoen rond de parkflat Zuiderhout en in het zuiden is een groot deel van de vijver van de vroegere buitenplaats Zuiderhout bewaard gebleven. Rond de vijvers is wat plantsoen aangelegd. De vele bomen langs de lanen dragen ook bij aan het groene karakter van de wijk.

3.5 Gebouwen

Opvallend is, dat de architect J.B. van Loghem veel in deze wijk gebouwd heeft. Het begon met een flink aantal grote villa's, gevolgd door het complex van Tuinwijk Zuid, dat men toch wel als zeer markant kan betitelen. Hij ging ook zelf in de wijk wonen.

De beginfase van de bebouwing in de wijk wordt vrijwel geheel gekenmerkt door luxe villabouw aan de Jacob van Lennepaan, Oosterhoutlaan, Vijverlaan en Linnaeuslaan. Alles in het noorden van de wijk. De diversiteit van de villaontwerpen sluit aan bij de diversiteit uit die periode. Vrijwel alle stromingen uit die tijd komt men tegen.

Tot de oplevering van Tuinwijk Zuid in 1922 kan men de bebouwing, alhoewel behoorlijk divers, toch traditioneel/ambachtelijk noemen. Tuinwijk Zuid was een voor die tijd radicaal modern ontwerp. Hiermee werd de trend van luxe villabouw doorbroken en konden middenstanders nu ook in de wijk terecht. De lotgevallen van de Tuinwijk Zuid worden in een aparte pin behandeld. Men komt de volgende bouwstijlen tegen in de wijk: Engelse landhuisstijl, Hollandse historiserende stijl, Amsterdamse School, Delftse School, kubisme en moderne bouwstijlen. Zelf vind ik het nogal opvallend, dat de Art Nouveau, afgezien van een paar details, in de wijk geheel afwezig is. Waarschijnlijk zal ik nog wel een bepaalde stijl vergeten zijn. Omdat er in de loop der tijd vele privé-opdrachtgevers in de wijk geweest zijn, kom je naast de genoemde stijlen ook de nodige diverse individuele architecturale uitingen tegen, die niet in een bepaald stijlvakje te plaatsen zijn.

Een ontwikkeling apart is het feit, dat in de jaren 60, 70, 80 en 90 van de 20e eeuw een aantal grote panden gesloopt is. Het terrein werd na sloop opgedeeld en veel dichter bebouwd dan voorheen. Een paar voorbeelden hiervan zijn: Churchillaan 4,57 en 59, Crayensterlaan 18,126 en 128, Linnaeuslaan 17, Parkflat Zuiderhout, Spaarnelaan 8, Vijverlaan met het spookhuis en Zonnelaan 8. Het beschermd stadsgezicht uit 2011 zou deze ontwikkeling in toom moeten houden, maar de regels zijn niet in beton gegoten. Afwachten dan maar!

De wijk kent 15 rijksmonumenten. Het gaat om:

Churchillaan 70:

nr. 513475: gaaf voorbeeld van een Montessorischool uit 1923 volgens het gedachtegoed van Maria Montessori

Crayensterlaan13:

nr. 46725: woonhuis "Goldersgreen" ontworpen door J.B. van Loghem, van belang voor het oeuvre van de architect als ook voor de Nederlandse bouwkunst rond 1920

Crayensterlaan 57-63:

nr. 513474: Ontwerp: J. Brouwer en J.C. Brandt jr. uit 1923-1924. Gaaf blok herenhuizen belangrijk door vroege betonbouw voor particulieren en architectuur beïnvloed door het Nieuwe Bouwen en Art Déco.

Linnaeuslaan 22:

Nr. 513476: gaaf bewaard voorbeeld van een dubbele villa in Engelse landhuisstijl rond 1910 gebouwd. Beeldbepalend in zijn omgeving

Oosterhoutlaan / Spaarne bij Spaar en Hout:

nr. 19447: grotendeels houten tuinkoepel

Oosterhoutlaan 19:

nr. 19637: landhuis Oosterhout, 18e eeuws gepleisterd rechthoekig landhuis met moderne vleugels

Oosterhoutlaan westzijde:

nr. 19638: 18^e eeuws hek van Spaar en Hout

Scheltemakade 1:

nr. 513444: uit 1920 naar ontwerp van J.B. van Loghem. Later wat gewijzigd. Voorbeeld van houten villa, belangrijk door architectonische vormgeving, detaillering en materiaalgebruik en voorbeeld van vroeg 20^e eeuwse woningbouw voor welgestelden. Ook van belang in het oeuvre van de architect

Scheltemakade 20:

nr. 513445: villa "t Zonnehuis" in 1919-1920 gebouwd door architect J.B. Van Loghem. Inwendig en uitwendig grotendeels gaaf bewaarde villa. Waardering hetzelfde als nummer 513444

Tuinwijklaan en omgeving, Tuinwijk Zuid:

het woningcomplex wordt gevormd door de monumentnummers 19751,19841 en 19812. In 1920-1922 door architect J.B. van Loghem ontworpen woningbouwcomplex voor middenstanders. Het is gesitueerd rond gemeenschappelijke binnentuinen. Er zijn twee poortgebouwen en een gemeenschapsruimte. Het monumentenregister geeft wel een beschrijving, maar niet echt een waardering. Vanuit mijn achtergrond als stedenbouwkundige valt het complex toch zeer karakteristiek te noemen en een inspiratiebron voor latere projecten van de architect in de wijk Kleverpark in Haarlem Noord. Ook is het een zeer vroeg voorbeeld van rijtjeshuizen met kleine tuinen grenzend aan gemeenschappelijke tuinen en is het ook een vroeg voorbeeld van woningen, waarbij de keuken en berging aan de straatzijde gesitueerd zijn en de woonruimte aan de tuinzijde.

Vijverlaan 1:

nr. 513482: villa Zwanenhof. Uit 1909 daterende villa van architect J.B. van Loghem voor zijn ouders. In latere jaren kleine uitbreidingen toegevoegd. Van belang vanwege zijn prominente situering in de omgeving, maar ook als voorbeeld van vroeg 20^e eeuwse woningbouw voor welgestelden. Het is het eerste architectonische werk in het oeuvre van de architect.

Zonnelaan 2:

nr. 513478: villa De Steenhaag in 1912 ontworpen door de architect J.B. van Loghem. Geïnspireerd op Berlagiaanse baksteenarchitectuur. Van belang als vrijwel gaaf bewaard gebleven voorbeeld van vroeg 20^e eeuwse woningbouw voor welgestelden. De architect ontwierp het als woonhuis en kantoor voor zichzelf en is karakteristiek binnen zijn oeuvre.

Zonnelaan 6:

nr. 513479: villa De Waterlelie in 1917-1918 gebouwd naar ontwerp van architect J.B. van Loghem. Vertoont invloed van expressionistische Duitse villa-architectuur begin 20^e eeuw. Later nog wat verbouwd. Van belang als voorbeeld van vroeg 20^e eeuwse woningbouw voor welgestelden. Ook van belang vanwege zijn stedenbouwkundige situering een bijzonder onderdeel binnen het oeuvre van de architect

Het voorzieningenniveau van de wijk is zeer beperkt. Het is hoofdzakelijk een woongebied. Zo zijn winkels in het geheel niet aanwezig in de wijk. Dit heeft te maken met de oorspronkelijke opzet van de wijk. Het moest een ruime villawijk voor de beter gesitueerden worden. Daartoe werden in de koopcontracten uitvoerig zogenoemde erfdienstbaarheden opgenomen. Zo mocht bij de koopakte van de villa Voor Anker (Zonnelaan 12) in januari 1918 gedurende een tijdvak van 50 jaar een zeer ruime hoeveelheid van bestemmingen niet gerealiseerd worden. Hierbij moet je denken aan scholen, kloosters, hotels, speelhuizen, bordelen, stallen, fabrieken, winkels etc. etc. etc. Bij elke overtreding moest een boete van f 50.000 betaald worden. De bewoners van de rijtjeshuizen van Tuinwijk Zuid moest zich ook aan dergelijke bepalingen houden. Zo mochten er ook geen arbeiderswoningen komen. Ook waren er de nodige bepalingen over afstanden tussen de verschillende bebouwingen, soorten bebouwing, toelating van dienstwoningen, hoogte van tuinhekken etc. Na de annexatie van het gebied door Haarlem in 1927 heeft de gemeente Haarlem deze bepalingen in een wat soepeler vorm gehandhaafd. Het verbod op het stichten van scholen is niet geheel gehandhaafd. Ook week men af van het verbod op geneeskundige inrichtingen en pensions van welke aard dan ook. In de loop der tijd zijn er vanwege de ruim opgezette wijk de nodige pensions geweest.

Toch is de afwezigheid van winkels minder dramatisch dan het lijkt. Net buiten de wijk en net over de gemeentegrens aan de zuidkant van de Willem de Zwijgerlaan bevindt zich de Jan van Goyenstraat met de nodige winkels.

Aan de Hildebrandlaan 2 stond een oude boerderij, die waarschijnlijk in 1904 onderdeel werd van de Melkinrichting De Sierkan op de hoek van de Zijlweg en de Zijlsingel. Men kon in die boerderij vroeger tbc-vrije melk krijgen. Tbc was toen een gevreesde volksziekte. Daarna werd het gebouw een theeschenkerij en daarna weer een garage. Nu zit daar het kinderdagverblijf "Op Stoom".

Aan de Linnaeuslaan, tegenover de hiervoor genoemde melkboerderij/garage/kinderdagverblijf, was lange tijd een manege gehuisvest. Waarschijnlijk is deze manege rond 1900 gesticht. De groene omgeving bood mogelijkheden genoeg voor paardrijden. In 1912 werd daar de vereniging "de Haarlemse Manege" opgericht, alhoewel het toen nog Heemsteeds grondgebied was. In 1953 verdween de manege omdat het terrein aan de gemeente Haarlem verkocht werd voor de bouw van een transformatorstation.

In de wijk zijn een drietal scholen gehuisvest. Die worden in aparte pinnen behandeld. Er is een Montessorischool, gehuisvest in twee panden. Daarnaast is er een school voor praktijkonderwijs in het landhuis Oosterhout en tenslotte De Parel, een school met speciaal onderwijs voor kinderen met diverse vormen van beperkingen.

Als men de wijk op het mobieltje via internet bekijkt, valt op, dat er een beperkt aantal kleine bedrijven zijn. Grote kantoren en bedrijven zijn er niet.

Bibliografie kort

(Geist, 2014) (Geist, 2015) (Geist, 2017) (HaarlemsDagblad, 1956) (HaarlemsDagblad, 1958) (Jong, et al., 2015) (Kluiters, et al., 1988) (Koene, 2005) (Rijksdienst_voor_het_Cultureel_Erfgoed, 2025) (Rijksdienst_voor_het_Cultureel_Erfgoed, 2025) (Temminck, et al., 1984) (Sliggers, et al., 1987) (Smakman, 2017) (Smakman, 2017) (Smakman, 2018) (Vording, 2021) (Zalinge, 2013)

4 Bibliografie uitgebreid

Geist, H. 2017. Gemeente wil A9 als verkeersring voor Haarlem. *Haarlems Dagblad*. 8 Maart 2017.

—. **2015.** Mariatunnel: luchtkasteel van 800 miljoen euro. *Haarlems Dagblad*. 2 April 2015.

—. **2014.** Ten strijde tegen het Haarlemse verkeersinfarct. *Haarlems Dagblad*. 14 Februari 2014.

HaarlemsDagblad. 1958. Schalkwijk als moderne satellietstad. *Haarlems Dagblad*. 8 Oktober 1958, p. 27.

—. **1956.** Streekplan Zuid-Kennemerland. *Haarlems Dagblad*. 18 December 1956, p. 5.

Jong, K. de en Wynands_van_der_Ley, L. 2015. *Zuiderhout, een Haarlemse wijk tussen Hout en Spaarne*. Haarlem : Spaar en Hout, 2015. ISBN 978908683 0510.

Kluiters, J. en Daalen, F. van. 1988. *Zuid-Kennemerland natuurlijk*. Haarlem : Schuyt & Co, 1988. ISBN 90 6097 230 9.

Koene, B., 2005. Tussen Gracht en Hout, De vroege geschiedenis van de zuidkant van Haarlem. *Haerlem Jaarboek 2004*. 2005, Vereniging Haerlem.

Rijksdienst_voor_het_Cultureel_Erfgoed. 2025. Haarlem Zuid, beschermd stads-en dorpsgezicht 221. *Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Kennisbank*. [Online] 2025. [Citaat van: 27 Januari 2025.] <https://kennis.cultureelerfgoed.nl/index.php/Gezicht/221>.

—. **2025.** Rijksmonumentenregister /zoeken in het Rijksmonumentenregister. *Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed/Home*. [Online] 2025. [Citaat van: 29 Januari 2025.] <https://monumentenregister.cultureelerfgoed.nl/>.

Sliggers, B.C. (Redactie) en Haarlem, Historische Werkgroep. 1987. *De loop van het Spaarne*. Haarlem : Schuyt & Co, 1987. ISBN 90 6097 221 X.

Smakman, S. 2018. Akkoord Heemstede blijft veel te vaag. *Haarlems Dagblad*. 1 Juni 2018.

—. **2017.** Heemstede is files 'echt helemaal zat. *Haarlems Dagblad*. 6 November 2017.

Temminck, J.J., et al. 1984. *Haarlemmerhout 400 jaar, "mooier is de wereld nergens"*. Haarlem : Schuyt & Co C.V., 1984. ISBN 90 6097 166 3.

Vording, M. 2021. Haarlem wil af van de vervuilende auto: 'Meer van hetzelfde is geen oplossing'. *Haarlems Dagblad*. 15 Februari 2021.

Zalinge, A. van. 2013. Op de Haarlemse Strandwal, Archeologie in Haarlem. *Haerlem Jaarboek 2012*. 2013.